

Bp Edward Marian Frankowski, *Religijność katolików diecezji sandomierskiej. Studium socjologiczne*, Sandomierz–Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli 2006, ss. 440.

Diecezja sandomierska obecny kształt terytorialny zawdzięcza nowemu podziałowi administracyjnemu Kościoła, jaki miał miejsce w 1992 roku. Wówczas Jan Paweł II dotychczasowego biskupa diecezji przemyskiej, Edwarda Frankowskiego, przeniósł na analogiczne stanowisko do diecezji sandomierskiej. Po wielu latach posługi duszpasterskiej mógłby on wiele powiedzieć na temat katolików, wśród których pracuje. Na zdobyte doświadczenie składa się działalność duszpasterska, a także spotkania i rozmowy, dające prawo do „bycia ekspertem” w opisywaniu religijności mieszkańców diecezji sandomierskiej.

Godne zauważenia jest podjęcie się przez biskupa Frankowskiego trudu opracowania socjologicznego opisu religijności katolików. W ten sposób pokazuje on, że chciałby swoją wiedzę duszpasterską ubogacić perspektywą naukową. Owocem tych poszukiwań jest książka, która ukazała się pod tytułem *Religijność katolików w diecezji sandomierskiej. Studium socjologiczne*. Pozwala ona szerokiemu gronu czytelników zgłębić niezwykle intrygujące zagadnienia dotyczące religijności. Podejmowanie tej problematyki w okresie transformacji i kształtowania się globalistycznego społeczeństwa jest ciągle ważne i aktualne. Oczywiście perspektywa socjologiczna rozważań nad religijnością charakteryzuje się specyfiką swojego ujęcia. Nie dotyczy genezy religii ani jej istoty, lecz skupia się na zjawiskowej formie życia religijnego, ukazując religijność jako zjawisko społeczno-kulturowe, w różny sposób powiązane z rozwojem społeczeństwa.

Biskup Edward Frankowski, na tle przekształceń gospodarczych, politycznych, społecznych i kulturowych, które nabrały znaczącego przyspieszenia po roku 1989, ukazuje czytelnikowi dynamikę przemian religijności. Materiał empiryczny, jaki wykorzystał w analizie statystyczno-korelacyjnej i interpretacji, zebrany został w 1998 roku. W tym czasie Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA przy Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie przeprowadził badania terenowe, w trakcie których zebrano 1028 ankiet. Pięć lat później powtórzono w diecezji sandomierskiej sondaż dotyczący religijności katolików, zbierając 742 ankiety. Recenzowana książka przedstawia wyniki empiryczne wraz z pogłębionym studium socjologicznym. Jej zaletą jest ukazanie wspomnianych wyżej danych empirycznych na tle badań socjologicznych, jakie przeprowadzono w innych diecezjach w Polsce. Porównywanie danych empirycznych z lat 1998 i 2003 pozwoliło Autorowi na uchwycenie kierunku przemian religijnych. Warto podkreślić, iż diecezja sandomierska jest kolejną, która została poddana badaniom socjologicznym (diecezja włocławska – 1997 rok, archidiecezja katowicka – 1998, archidiecezja łódzka – 2000, diecezja tarnowska – 2000, archidiecezja gdańska – 2001, archidiecezja lubelska –

2004, diecezja łomżyńska – 2003, archidiecezja częstochowska – 2005, archidiecezja poznańska – 2005, archidiecezja szczecińsko-kamieńska – 2005). Wykorzystanie w badaniach socjologicznych we wspomnianych wyżej diecezjach bardzo podobnych kwestionariuszy ankiety pozwala na porównanie wyników empirycznych. Przebadanie już tylu diecezji budzi radość z coraz liczniej gromadzonego materiału empirycznego, który w niedalekiej przyszłości pozwoli na jeszcze głębsze i wnikliwsze analizy socjologiczne religijności katolików w Polsce.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów. Pierwszy, o charakterze teoretycznym, objaśnia podstawowe pojęcia dotyczące religijności z perspektywy socjologicznej. Autor poddał analizie teoretycznej wielodymensyjny model religijności, opisując następujące parametry badanej religijności: globalny stosunek do religii, intelektualno-poznawczy wymiar religijności, ideologiczny aspekt religijności, doświadczenie religijne, rytualno-kultowy wymiar religijności i aspekt etyczny. Ukazane zostały również podstawowe struktury Kościoła lokalnego, który tworzy diecezja, a w jej ramach parafie.

Drugi rozdział, mający charakter teoretyczny, opisuje historię Kościoła sandomierskiego, z której dowiadujemy się, że już w czasach piastowskich pełnił ważną rolę w budowaniu państwa polskiego i administracji kościelnej. W tej części pracy możemy odnaleźć wiele ciekawych informacji, jak np. związek z Sandomierzem tak znaczących postaci, jak Wincenty Kadłubek, Jan Długosz czy słynny lekarz i botanik Marcin z Urzędowa. Rozdział ten informuje również o obecnym stanie diecezji sandomierskiej – obejmuje ona 25 dekanatów, w których funkcjonują 233 parafie, 5 kościołów rektoralnych oraz 92 kościoły i kaplice dojazdowe. To w nich toczy się życie duszpasterskie, prowadzone przez 438 księży parafialnych. Tym samym, w diecezji liczącej 720 tys. katolików, na jednego kapłana przypada 1466 wiernych. Opisując edukację religijną w diecezji Autor, poprzez przedstawienie licznych statystyk, wykazuje się znajomością wielu instytucji funkcjonujących w diecezji sandomierskiej. Podobny charakter ma kolejna część pracy, gdzie omówione zostały przejawy aktywności duszpasterskiej, a na szczególną uwagę zasługuje umieszczona mapa, z której dowiadujemy się o licznych świętych i błogosławionych, wywodzących się z poszczególnych miejscowości diecezji.

Trzeci rozdział zawiera założenia metodologiczne badań oraz opisuje badania nad religijnością w diecezji sandomierskiej. Z niego dowiadujemy się, że zarówno w badaniu socjologicznym w 1998 jak i w 2003 roku wykorzystano kwestionariusz wywiadu zawierający 73 pytania, w tym 12 metryczkowych. Analiza wyników empirycznych pozwoli odpowiedzieć na sformułowany przez Autora problem badawczy: „Jaki jest poziom religijności katolików w diecezji sandomierskiej? Czy i w jakim kierunku zmienia się religijność w warunkach szybkich przemian społeczno-kulturowych w społeczeństwie polskim”? Autor przyjął następujące hipotezy: a) katolicy ziemi sandomierskiej wyznania rzymskokatolickiego prezentują stosunkowo wysoki poziom życia religijnego we wszystkich jego podstawowych wymiarach, zwłaszcza na tle stanu religijności w innych diecezjach i w całym społeczeństwie polskim; b) zaznacza się wyraźnie pewna kierunkowa przemiana tej religijności (trend rozwojowy), wyrażająca się w selektywnych „wybiórczych” postawach wobec religii i częściowej identyfikacji z wiarą i życiem wspólnoty religijno-kościelnej.

Analiza wyników empirycznych w czwartym rozdziale ukazuje globalne postawy wobec religii. Przedstawiona została struktura wyznaniowa respondentów diecezji sandomierskiej, gdzie zdecydowana większość stwierdziła przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego (1998 rok – 94,1%; 2003 rok – 96,4%). Na uwagę zasługuje niewielki, ale zmniejszający się wskaźnik osób wierzących (głęboko wierzących i wierzących: w 1998 roku – 94,8%; w 2003 roku – 91,8%). Odnotowano także spadek wskaźnika praktykujących systematycznie i niesystematycznie (1998 roku – 90,3%; 2003 roku – 84,4%). W autodeklaracjach, ukazujących dynamikę wiary w perspektywie czasu, zauważa się powolne przemiany w kierunku sekularyzacji, a zmiany te najczęściej dotyczyły młodszych kategorii wiekowych.

Parametr intelektualny jest słabszą stroną polskiego katolicyzmu, na co wskazują liczne badania przeprowadzane przez socjologów. Autor książki stwierdza, po prezentacji wyników empirycznych, że wśród katolików diecezji sandomierskiej nie dostrzega się dążenia do pogłębienia życia religijnego przez czytelnictwo książek i prasy katolickiej. Skutkiem tego stanu jest słabnąca znajomość Dekalogu i sakramentów. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w wielu diecezjach w Polsce zmniejsza się odsetek osób prowadzących rozmowy na tematy religijne i w dalszym ciągu spada, na co wskazują również wyniki empiryczne uzyskane w diecezji sandomierskiej. Rozważania dotyczące ideologicznego parametru religijności pokazują, że postawy selektywne w diecezji sandomierskiej są mało upowszechnione, jednak ich kierunek zbliżony jest do tendencji ogólnopolskich. Biorąc pod uwagę dane empiryczne, biskup Frankowski słusznie stwierdza, że na płaszczyźnie postaw wobec dogmatów wiary, katolik selektywny (jestem katolikiem, ale...) nie stał się jeszcze dominującą formą społeczną diecezji sandomierskiej. Nie da się jednak ukryć kierunku przemian modelu religijności w kierunku jej subiektywnego wymiaru.

W szóstym rozdziale Autor omawia parametr doświadczenia religijnego. Związany on jest z przeżyciami religijnymi, w których chodzi o odnotowanie uczuć i doznań człowieka w kontakcie z Bogiem. Na doświadczenie religijne składa się odczucie bliskości Boga i emocjonalne przywiązanie do Niego. Analizując dane empiryczne dostrzega się, że kobiety częściej niż mężczyźni stwierdzają poczucie bezpieczeństwa oparte na wierze. Znamienne jest to, że co trzecia osoba niewierząca, a także co piąta religijnie obojętna twierdziła, że głównie wiara daje poczucie bezpieczeństwa (odpowiednio: 33,3%; 18,2%). Ponad połowa wierzących katolików diecezji sandomierskiej przyznała się do doświadczenia szczególnej bliskości Boga. Wydaje się, że w tym miejscu można pokusić się o stwierdzenie, że wiara pozostałych jest wynikiem dziedzictwa i kulturowej oczywistości w pejzażu polskiej religijności.

W kolejnym rozdziale, analizującym rytualny wymiar religijności, czytelnik dowiaduje się o utrzymującym się w dalszym ciągu wysokim wskaźniku praktyk religijnych. W ostatnim okresie nie nastąpiło masowe odejście od rozmaitych praktyk religijnych. Warto podkreślić, że w latach 1998-2003 nie zmniejszył się wskaźnik katolików uczestniczących regularnie we mszy świętej. Udział w Eucharystii znacznie częściej motywowany był religijnie niż społecznie-kulturowo. Także znakomita większość przystępowała do spowiedzi i komunii wielkanocnej (ponad 80%). Na przestrzeni pięciu lat zmniejszył się o kilka punktów procentowych wskaźnik *paschantes*, a wzrósł wskaźnik *communicantes*. Można to tłumaczyć coraz większą

świadomością pełnego uczestnictwa we mszy świętej i odchodzenia od często w przeszłości spotykanej reguły „jedna spowiedź, jedna komunია święta”. Autor książki, biorąc pod uwagę wysokie wskaźniki praktyk nadobowiązkowych a także zwyczaje religijne o charakterze pobożnościowym, zauważa, również w kontekście porównywania wyników empirycznych z lat 1998-2003, tendencję powolnego przechodzenia od religijności tradycyjnej do religijności wyboru.

W postawach moralnych, które są poddane analizie w rozdziale ósmym, zauważa się coraz częstsze oddzielanie sfery religijnej i moralnej, szczególnie w kwestiach dotyczących życia rodzinno-małżeńskiego. Połowa badanych respondentów aprobuje nauczanie Kościoła katolickiego w tej dziedzinie, a na przestrzeni pięciu lat wzrósł nieznacznie wskaźnik aprobaty dla katolickiej moralności małżeńsko-rodzinnej. Charakterystyczne dla katolików diecezji sandomierskiej jest uznawanie wartości prospołecznych i prorodzinnych w przyjętej przez nich aksjologii.

Ostatni rozdział, analizujący więź diecezjan sandomierskich z Kościołem katolickim, nie upoważnia do twierdzenia o kryzysie autorytetu ludzi Kościoła. W dalszym ciągu odnotowuje się wysoki poziom zaufania do papieża, prymasa, biskupa diecezjalnego i proboszcza, choć widać wyraźnie zróżnicowanie opinii i poglądów. Przez katolików diecezji sandomierskiej Kościół częściej traktowany jest w wymiarze wspólnotowym niż instytucjonalnym. W latach 1998-2003 wzrósł odsetek uważających, że Kościół „miesza się” do polityki (o 10 punktów procentowych), w ten sposób, co drugi katolik podziela taką opinię. Większość badanych katolików identyfikuje się z parafią, a na przestrzeni pięciu lat wskaźnik zdecydowanie lub w umiarkowany sposób identyfikujących się z parafią zmniejszył się o ponad 10%. Większość z nich podejmuje działania na rzecz parafii w postaci składek na tacę oraz inwestycji na rzecz wspólnoty parafialnej. Mankamentem polskiej religijności, w tym także katolików z diecezji sandomierskiej, jest niewielki odsetek osób angażujących się w ruchy i wspólnoty religijne i utrzymuje się na poziomie zlaicyzowanych krajów europejskich.

Na podstawie analiz religijności diecezjan sandomierskich, prowadzonych przez biskupa Edwarda Frankowskiego, nie można mówić o radykalnych zmianach. Porównując wyniki badań empirycznych z lat 1998-2003 dostrzega się symptomatyczne kierunki przemian. Wydaje się, że diecezja sandomierska, jak i inne przebadane w Polsce, powoli dryfuje w kierunku subiektywizacji, prywatyzacji i indywidualizacji religii. Dostrzega się także optymistyczne, z punktu widzenia Kościoła katolickiego, oznaki pogłębiania wiary, wyrażające się choćby w niewielkim, ale jednak, uczestnictwie w grupach i stowarzyszeniach religijnych

Recenzowana książka charakteryzuje się wnikliwą analizą i zadumą nad religijnością katolików. Autor w wielu miejscach wykazuje się dokładną znajomością diecezji sandomierskiej oraz w jasny i czytelny sposób prezentuje zebrany materiał empiryczny. Bibliografia zawiera liczne i najważniejsze pozycje socjologiczne, prezentujące polski i światowy dorobek. Prezentowanie danych empirycznych na tle innych diecezji sprawia, że książka nie jest skierowana tylko i wyłącznie do katolików z diecezji sandomierskiej. Może zainteresować ona osoby pragnące zgłębiać religijność Polaków, ułatwi zrozumienie wielu zjawisk i procesów religijnych

w dobie globalizującego się społeczeństwa i pozwoli na snucie wyzwań duszpasterskich na kolejne lata XXI wieku.

Ks. Tomasz Adameczyk
Katedra Socjologii Moralności. Instytut Socjologii KUL

Beata Ł a c i a k, *Obyczajowość polska czasu transformacji czyli wojna na postu z karnawalem*, Warszawa: Wydawnictwo Trio 2005, s. 372.

Transformacja ustrojowa, jaka dokonała się w latach 80. i 90. ubiegłego stulecia, przyniosła Polsce wiele zmian społeczno-gospodarczych, politycznych, a także obyczajowych. Ostatnie z nich stanowią przedmiot analizy recenzowanej publikacji.

Precyzyjne ustalenie, czym jest obyczaj, bywa nader skomplikowane. Wielu socjologów, antropologów i historyków pojęcia zwyczaj i obyczaj traktuje zamiennie, pomimo ich dywersyfikacji.

W odróżnieniu od zwyczajów, scharakteryzowanych już przez Herberta Spencera jako zachowanie się względem samego siebie przy udziale innych ludzi jako widzów, obyczaje przepisują zasady dla tej strony naszego postępowania, która bezpośrednio dotyka naszych bliźnich. Obyczaj bywa pojmowany jako wyselekcjonowany zwyczaj, powtarzający się w określonych okolicznościach, za którego naruszenie społeczność stosuje sankcje, w tym często nawet ostracyzm. Dowodzi to tezy, iż społeczeństwo przedkłada obyczaj jako gwarant ważniejszych wartości oraz ładu społecznego nad zachowania zwyczajowe, będące również postawą występującą u wielu ludzi w danym środowisku, a odstępstwo od niej nie powoduje środowiskowej dezaprobaty. Wywodzący się z liberalnych tradycji hiszpański filozof José Ortega y Gasset poszedł dalej w toku swoich rozmyślań dotyczących społeczeństwa, zwłaszcza w dziele *Bunt mas*, gdzie obyczaj i zwyczaj ściśle się zazębiają. Obyczaj ułatwia nasze myślenie, a zwyczaj bywa nawykiem społecznym, zachowaniem automatycznym, funkcjonującym mechanicznie i wkraczającym w obyczaj.

Tworząc definicje, autorzy często posługują się akcentami i ramami kręgu zainteresowania kładąc przykładowo nacisk na normatywny aspekt obyczajów ściśle powiązanych z wartościami i sankcjami społecznymi; obyczajów wynikających ze światopoglądu, wierzeń i tradycji; czy jak u etnografów – zwyczajów i obyczajów jako obrzędów i rytuałów powtarzanych w cyklu rocznym czy cyklu ludzkiego życia.

Jan Szczepański obyczaj traktuje jako ustalony sposób postępowania, zakładający pewien przymus w uznawaniu wartości i przymus w definiowaniu sytuacji. Tak rozumiany obyczaj nakłada system wartości grupie, a także wymusza zachowania prowadzące do egzekwowania konsekwencji w stosunku do postaw obyczajnych lub nieobyczajnych, Florian Znaniecki trafnie nazwał to wzorem obyczajowym postę-